

*Махаринець Д. Є.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін**Міжнародного економіко-гуманітарного університету**імені академіка Степана Дем'янука*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ У ПЕРІОД СЕРЕДИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.СТ.

Анотація. У статті здійснено ретроспективний аналіз функціонування міжнародних кримінальних трибуналів у період середини ХХ – початку ХХІ ст.ст. Автором зауважено, що передумовами створення та функціонування міжнародних кримінальних трибуналів стали війни та військові конфлікти, а також, необхідність побудови ефективної архітектури міжнародної безпеки та миру. Зауважено, що частиною міжнародної системи притягнення до відповідальності представників політичного та військового керівництва звинувачених у вказаних злочинах стали такі міжнародні трибунали як: Нюрнберзький трибунал, Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії, Міжнародний трибунал з Югославії, Міжнародний трибунал з Руанди, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово, Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, Трибунал ООН для Сирії, Трибунал ООН для Лівану. Узагальнено особливості функціонування даних міжнародних трибуналів, визначено, що правова природа даних органів міжнародного правосуддя полягає у тому, що вони виступають судами *ad hoc*, тобто були створені для вирішення конкретних справ, щодо злочинів вчинених на одній території, в межах одного часового періоду та в рамках однієї війни чи збройного конфлікту, а окремі міжнародні кримінальні трибунали відносяться до «гібридних» трибуналів, які частково інтегровані до системи національного правосуддя відповідної країни. Зауважено, що у 1998 р. було створено Міжнародний кримінальний суд – постійно діючий кримінальний трибунал, який на відміну попередніх кримінальних трибуналів розглядає справи за територіальною, індивідуальною, універсальною юрисдикцією, юрисдикцією щодо керівників держав і військових командуючих, щодо агресії.

Визначено перелік позитивних надбань та недоліків функціонування міжнародних кримінальних трибуналів, серед яких відмічено наступні: а) надбання: напрацювання значної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людяності та миру, злочини агресії і воєнні злочини; притягнення до відповідальності за пропаганду насилля та підбурювання до геноциду; інтеграція міжнародних трибуналів до системи національного судочинства; формування міжнародних стандартів правосуддя та ін.; б) недоліки: «суд переможців над переможеними»; відсутність паритету рівноправної участі країн-учасників трибуналу; тривалий термін підготовки та проведення трибуналу; обмеження юрисдикції міжнародних трибуналів щодо певної категорій справ; відмова окремих країн у визнанні юрисдикції міжнародних трибуналів; вплив на об'єктивність розгляду справ з боку міжнародних сил та ін.

Ключові слова: міжнародне правосуддя, міжнародні трибунали, Міжнародний кримінальний суд.

Постановка проблеми. Запорукою відновлення миру та справедливості після повномасштабного вторгнення РФ на територію України є не тільки перемога у бойових діях, але й притягнення винних у плануванні та розв'язанні агресивної, нічим не спровокованої війни, осіб винних у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та миру до кримінальної відповідальності та відшкодування завданих збитків. На сьогоднішній момент створення спеціального військового трибуналу для вказаних осіб підтримується значною кількістю суб'єктів міжнародних відносин, проте актуальним є питання «яку саме модель спеціального трибуналу щодо злочинів агресії проти України?». Для вирішення даного питання важливим є здійснення ретроспективного дослідження моделей міжнародних кримінальних трибуналів в історичному розрізі, їх інструментів створення і функціонування, результатів та впливу на систему міжнародного правосуддя загалом для розуміння концептуального підходу до формування моделі спеціального трибуналу щодо злочинів агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню функціонування міжнародних кримінальних трибуналів присвятили свої праці такі науковці, як: І.М. Жаровська (історико-правова ретроспектива міжнародних трибуналів *ad hoc* [1]), У.З. Коруч (вплив практики міжнародних кримінальних трибуналів на визначення пропаганди війни як міжнародного злочину [2]), А.А. Матковський (вплив трибуналів *ad hoc* на становлення та розвиток механізму міжнародної кримінальної відповідальності [3]), В.В. Попко (множинність інституційних моделей органів міжнародного кримінального правосуддя [4]) та ін.

Метою даної статті є здійснення ретроспективного аналізу функціонування міжнародних кримінальних трибуналів у період середина ХХ – початок ХХІ ст.ст.

Виклад основного матеріалу. Передумовами створення та функціонування міжнародних кримінальних трибуналів стали війни та військові конфлікти, а також, необхідність побудови ефективної архітектури міжнародної безпеки та миру.

Після Другої світової війни в системі міжнародних відносин було створено наступні спеціальні воєнні трибунали:

- 1) Нюрнберзький трибунал (дата створення: 20 листопада 1945 р.);
- 2) Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії / Токійський трибунал (дата створення: 19 лютого 1946 р.);
- 3) Міжнародний трибунал з Югославії (дата створення: 25 травня 1993 р.);

4) Міжнародний трибунал з Руанди (дата створення: 8 листопада 1994 р.);

5) Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне (дата створення: 16 січня 2002 р.);

6) Надзвичайні палати в судах Камбоджі (дата створення: 6 червня 2006 р.);

7) Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово (дата створення: 1 січня 2016 року);

8) Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів (дата створення: 1 липня 2012 р.);

9) Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic (Трибунал ООН для Сирії, комісія ООН) місія якого – збір доказів про можливі порушення прав людини та воєнні злочини в Сирії;

10) Special Tribunal for Lebanon (Трибунал ООН для Лівану) місія якого розгляд злочинів, пов'язаних із політичними терористичними актами й вбивствами в Лівані.

Слід зауважити, що більшість міжнародні спеціальні трибунали діяли за принципом *ad hoc*, тобто були створені для вирішення конкретних справ, щодо злочинів вчинених на одній території, в межах одного часового періоду та в рамках однієї війни та збройного конфлікту [7].

Окремі особливості функціонування даних міжнародних трибуналів зазначено нами у таблиці 1.

В результаті прийняття Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут) у 1998 році було створено постійно діючий кримінальний трибунал – Міжнародний кримінальний суд. Відповідно до ст. 1 Римського статуту Міжнародний кримінальний суд «є постійним органом та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено в цьому Статуті, та доповнює національні системи кримінального правосуддя» [5]. Міжнародний кримінальний суд розглядає справи за територіальною, індивідуальною, універсальною юрисдикцією, юрисдикцією щодо керівників держав і військових командуючих. Серед резонансних справ яки розглядав Міжнародний кримінальний суд можна відмітити наступні: справа екс-президента Судану Омара аль-Башіра в контексті конфлікту в Дарфурі, справа екс-президента Демократичної Республіки Конго Жан-П'єра Бемба в контексті конфлікту в Центральноафриканській Республіці, екс-президента Судану Ахмед аль-Фахі аль-Махді в контексті конфлікту в Дарфурі.

До позитивних надбань міжнародних кримінальних трибуналів середини ХХ – початку ХХІ ст.ст. відносять такі, як:

- Нюрнберзький та Токійський трибунали єдині міжнародні кримінальні суди до юрисдикції яких відносилися не тільки воєнні злочини, але й злочину проти миру та людяності;

- за результатами діяльності Міжнародних трибуналів щодо Руанди (ICTR) та Югославії (ICTY) було напрацьовано значну судову практику щодо геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, встановлено такі види відповідальності як індивідуальна та колективна відповідальність, сформовано механізм свідчень жертв та свідків вказаних злочинів;

- Міжнародний трибунал щодо Руанди вперше притягнув до відповідальності представників ЗМІ за пропаганду насилля та підбурювання до актів геноциду по відношенню до народу тутсі;

- створення «гібридних» трибуналів на основі інтеграції у національну систему правосуддя міжнародних елементів

(наприклад, спеціалізовані палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово були приєднані до всіх рівнів системи судів в Косово);

- застосування міжнародних стандартів правосуддя, міжнародного звичаєвого права та міжнародного права захисту прав людини;

- участь представників міжнародного співтовариства у діяльності спеціальних судів (наприклад, у діяльності Надзвичайних палат в судах Камбоджі);

- паралельна юрисдикція міжнародного трибуналу та національних судів з пріоритетом першого, зокрема, Міжнародний трибунал має право втрутитися у національний судовий процес та офіційно просити передати справу до власної юрисдикції (вперше було застосовано під час діяльності Міжнародного трибуналу з Югославії [6]);

- закріплення судових гарантій для підсудних, зокрема, таких як: презумпцію невинуватості, принцип рівності перед трибуналом, право на інформацію щодо висунутого обвинувачення, принцип рівності перед трибуналом, право на захист та спілкування з адвокатом, право користуватися послугами перекладача, право вивчати докази, право не давати свідчення по відношенню до себе та не визнавати свою провину та ін.;

- проведення заочного судового розгляду у поєднанні із правом обвинуваченого постати перед судом;

- мета діяльності більшості Міжнародних кримінальних трибуналів – це справедливий судовий розгляд справ, що знайшло своє відображення в ряді виправдовувальних вироків (зокрема, під час Нюрнберзького процесу було винесено виправдовувальний вирок по відношенню Г. Фріче, Ф. фон Папена, Я. Шахта);

- захист свідків і жертв злочинів від можливих залякувань, переслідування та репресії, захист особистого життя та ін.;

- вперше було здійснено притягнення до відповідальності за геноцид та тлумачення поняття геноциду визначеного в Женевських конвенціях (1948 р.). Зокрема, відповідно до ст. 3 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього «під геноцидом розуміються такі дії, які здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; в) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; г) заходи, розраховані на запобігання дітонородженню серед такої групи; е) насильницька передача дітей із однієї людської групи на іншу» [8]. Також, Міжнародним трибуналом з Руанди згвалтування було визнано як засіб вчинення геноциду.

Серед недоліків кримінальних трибуналів слід відмітити наступні:

- часто це були «суди переможців над переможцями» з вибірковою правосуддям, щодо осіб винних у кримінальних злочинах віднесених до юрисдикції трибуналів (зокрема, питання винності представників країн-переможців не розглядалося на Нюрнберзькому трибуналі, а під час Токійського трибуналу до відповідальності не було притягнуто членів імператорської сім'ї Японії [6]);

- частина міжнародних кримінальних трибуналів створено коаліцією держав, що в сучасних умовах ймовірно не зможе подолати імунітет вищих посадових осіб;

Таблиця 1

	Нюрнберзький трибунал	Токійський трибунал	Міжнародний трибунал з Югославії	Міжнародний трибунал з Руанди
Підстава створення	Рішення союзників (США, Велика Британія, Франція, СРСР) на основі Лондонської хартії (1945 р.)	Прокламація Головнокомандуючого союзними окупаційними військами (1946 р.)	Рішення Ради Безпеки ООН (Резолюція 827) на підставі рекомендації Міжнародного комітету червоного хреста щодо порушень міжнародного гуманітарного права в Югославії (1993 р.)	Рішення Ради Безпеки ООН (Резолюція 955) після геноциду в Руанді (1994 р.)
Роки функціонування	1945–1946 рр.	1946–1948 рр.	1993–2017 рр.	1994–2015 рр.
Склад трибуналу	Індивідуальні представники США, Великої Британії, Франції, та Радянського Союзу	Індивідуальні представники США, Великої Британії, Китаю, Франції, та Радянського Союзу	Судді та прокурори з різних країн-учасниць, призначені Радою Безпеки ООН	Судді та прокурори з різних країн-учасниць, призначені Радою Безпеки ООН
Склад злочинів, які розглядалися	Злочини проти миру, злочини війни, злочини проти людяності, злочини проти порядку і влади	Злочини проти миру, злочини війни, злочини проти людяності, злочини проти порядку і влади	Злочини проти миру, злочини війни, порушення життєво важливих прав людини, злочини проти порядку і влади	Геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини
Відшкодування шкоди	Після встановлення вини багато засуджених були позбавлені майна, яке було стягнуто на користь жертв війни	Процедура відшкодування шкоди відбувалася в межах національних законодавств та рішень окремих країн-союзників	-	-
Винесені вироки	19 обвинувачувальних вироків 3 виправдовувальних	25 обвинувачувальних вироків	90 обвинувачувальних вироків по відношенню до 161 підсудного	61 обвинувачувальних вироків 14 виправдовувальних
	Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне	Надзвичайні палати в судах Камбоджі	Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово	Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів
Підстава створення	Угода між урядом Сьєрра-Леоне та ООН (2002 р.) для розслідування воєнних злочинів та порушень гуманітарного права	Угода між Камбоджею та ООН (2003 р.) для судового переслідування відповідальних за злочини Червоних Кхмерів	Угода між Косово та Європейським Союзом (2015 р.) для розслідування і судового переслідування злочинів на території Косово	Рішення Генеральної Асамблеї ООН (Резолюція 71/248) для продовження роботи трибуналів Югославії та Руанди (2017 р.)
Роки функціонування	2002–2013 рр.	2006–2014 рр.	2016–2022 рр.	з 2012 р.
Склад трибуналу	Судді та прокурори з різних країн, призначені угодою між урядом Сьєрра-Леоне та ООН	Судді та прокурори з різних країн, призначені угодою між урядом Камбоджі та ООН	Здебільшого місцеві та інтернаціональні судді, а також місцеві та інтернаціональні прокурори	Здебільшого складається з колишніх суддів та прокурорів Міжнародних трибуналів з Югославії та Руанди
Склад злочинів, які розглядалися	Воєнні злочини, злочини проти людяності, порушення міжнародного гуманітарного права	Злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини проти порядку і влади	Злочини проти людяності, воєнні злочини, злочини проти порядку і влади	Залишкові справи, які продовжуються від Міжнародного трибуналу з Югославії та Міжнародного трибуналу з Руанди, включаючи воєнні злочини, злочини проти людяності, та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права
Відшкодування шкоди	Передбачав механізми відшкодування шкоди для жертв воєнних злочинів і злочинів проти людяності	Визначав механізм відшкодування шкоди для жертв злочинів, вчинених під час режиму Червоних Кхмерів	Передбачає механізми для відшкодування шкоди жертвам злочинів проти людяності та воєнних злочинів	Продовжує розглядати і вирішувати питання відшкодування шкоди у зв'язку із справами, що залишилися від Міжнародного трибуналу з Югославії та Міжнародного трибуналу з Руанди

- питання притягнення до кримінальної відповідальності миротворців які вчиняли воєнні злочини в зоні конфліктів підпадало під юрисдикцію національних суддів, представниками якої були обвинуваченні (наприклад, дана судова практика відслідковувалася у діяльності Спеціального суду у справах Сьєрра-Леоне);

- відсутність паритету рівноправної участі країн-учасників в організації та проведенні судового процесу (наприклад, під час діяльності Токійського трибуналу [7]);

- тривалий термін підготовки та значні ресурсні затрати в сфері функціонування міжнародних кримінальних трибуналів;

- вплив на об'єктивність та незалежність міжнародних трибуналів з боку різних політичних чинників;
- затримка у розгляді справ та виконання вироків, оскільки не завжди є можливість залучити до процесу свідків, не всі засудженні особи притягуються до відповідальності;
- обмеження юрисдикції міжнародних трибуналів щодо певної категорії справ;
- деякі країни можуть відмовлятися визнавати рішення міжнародного кримінального трибуналу або співпрацювати з ним, що ускладнює їх діяльність та може призводити до втрати легітимності;
- у деяких випадках міжнародні трибунали можуть мати труднощі у взаємодії з місцевими системами правосуддя та ін.

Висновки. Передумовами створення міжнародних кримінальних трибуналів стало вчинення злочинів проти миру, людяності, воєнних злочинів та злочинів агресії під час ряду війн та військових конфліктів (зокрема, після Другої світової війни, конфлікту в Югославії, Сьєрра-Леоне, Дарфурі, Центральноамериканській Республіці, геноциду в Руанді та ін.). Частиною міжнародної системи притягнення до відповідальності представників політичного та військового керівництва звинувачених у вказаних злочинах стали такі міжнародні трибунали як: Нюрнберзький трибунал, Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії, Міжнародний трибунал з Югославії, Міжнародний трибунал з Руанди, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово, Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, Трибунал ООН для Сирії, Трибунал ООН для Лівану. Правова природа даних органів міжнародного правосуддя полягає у тому, що вони виступають судами ad hoc, тобто були створені для вирішення конкретних справ, щодо злочинів вчинених на одній території, в межах одного часового періоду та в рамках однієї війни чи збройного конфлікту. Окремі міжнародні кримінальні трибунали відносяться до «гібридних» трибуналів, які частково інтегровані до системи національного правосуддя відповідної країни.

У 1998 р. було створено Міжнародний кримінальний суд – постійно діючий кримінальний трибунал, який на відміну попередніх кримінальних трибуналів розглядає справи за територіальною, індивідуальною, універсальною юрисдикцією, юрисдикцією щодо керівників держав і військових командуючих, щодо агресії.

За результатами діяльності міжнародних кримінальних трибуналів можна виділити ряд позитивних надбань, зокрема: напрацювання значної судової практики щодо притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти людяності та миру, злочини агресії і воєнні злочини; притягнення до відповідальності за пропаганду насилля та підбурювання до геноциду; інтеграція міжнародних трибуналів до системи національного судочинства; формування міжнародних стандартів правосуддя та ін. Поряд із цим виділяють такі недоліки діяльності міжнародних кримінальних трибуналів як: «суд переможців над переможеними»; відсутність паритету рівноправної участі країн-учасників трибуналу; тривалий термін підготовки та проведення трибуналу; обмеження юрисдикції міжнародних трибуналів щодо певної категорії справ; відмова окремих країн у визнанні юрисдикції міжнародних трибуналів; вплив на об'єктивність розгляду справ з боку міжнародних сил та ін.

Література:

1. Жаровська І.М. Міжнародні трибунали ad hoc: історико-правова ретроспектива. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5898/vnulpurn201684561.pdf> (дата звернення: 18.09.23)
2. Коруц У.З. Вплив практики міжнародних кримінальних трибуналів на визначення пропаганди війни як міжнародного злочину. URL: http://pravoispuststvo.org.ua/archive/2021/1_2021/42.pdf (дата звернення: 11.10.23)
3. Матковський А.А. Вплив трибуналів ad hoc на становлення та розвиток механізму міжнародної кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. №6/2023. С.627-631.
4. Попко В.В. Органи міжнародного кримінального правосуддя: множинність інституційних моделей. *Часопис Київського університету права*. 2021/1. С.304-311
5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду: Статут Організація Об'єднаних Націй. 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 17.09.23)
6. Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії РФ проти України немає аналогів в історії або чим він відрізняється від усіх попередніх. *Громадський простір*: URL: <https://www.prostir.ua/?library=spetsialnyj-mizhnarodnyj-trybunal-schodo-zlochynu-ahresiji-rf-proty-ukrajiny-nemaje-analohiv-v-istoriji-abo-chym-vidriznyajetsya-vid-usih-poperednih> (дата звернення: 14.09.23)
7. Блажівська О. Про роль та місце міжнародного кримінального трибуналу. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3760864-svit-mae-obednatisa-i-stvoriti-tribunal-dla-pokaranna-krainiagresora.html> (дата звернення: 08.10.23)
8. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00YNNB9C82> (дата звернення: 11.09.23)

Makharynets D. Retrospective analysis of international criminal tribunals in the period from the middle of the 20th to the beginning of the 21st century

Summary. The article carries out a retrospective analysis of the functioning of international criminal tribunals in the period from the middle of the 20th to the beginning of the 21st century. The author noted that the prerequisites for the creation and functioning of international criminal tribunals were wars and military conflicts, as well as the need to build an effective architecture of international security and peace. It was noted that such international tribunals as: the Nuremberg Tribunal, the International Military Tribunal for East Asia, the International Tribunal for Yugoslavia, the International Tribunal for Rwanda, the Special Court for the Sierra Leone, Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia, Specialized Trial Chambers and Specialized Prosecutors for Kosovo, International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, UN Tribunal for Syria, UN Tribunal for Lebanon. The peculiarities of the functioning of these international tribunals are summarized, it is determined that the legal nature of these bodies of international justice is that they act as ad hoc courts, that is, they were created to solve specific cases, regarding crimes committed on one territory, within one time period and within of one war or armed conflict, and some international criminal tribunals belong to "hybrid" tribunals, which are partially integrated into the national justice system of the respective country. It was noted that in 1998 the International Criminal Court was created – a permanent criminal tribunal, which, unlike previous criminal tribunals, hears cases based on territorial, individual, universal jurisdiction, jurisdiction over heads of state and military commanders, over aggression.

A list of positive assets and shortcomings of the functioning of international criminal tribunals was identified, among which the following were noted: a) assets: the development of significant judicial practice in bringing criminal responsibility for crimes against humanity and peace, crimes of aggression and war crimes; prosecution for propaganda of violence and incitement to genocide; integration of international tribunals into the national justice system; formation of international standards of justice, etc.; b) shortcomings: "judgment of the victors over the vanquished";

lack of parity of equal participation of countries participating in the tribunal; a long period of preparation and conduct of the tribunal; limitation of the jurisdiction of international tribunals regarding certain categories of cases; refusal of individual countries to recognize the jurisdiction of international tribunals; influence on the objectivity of the consideration of cases by international forces, etc.

Key words: international justice, international tribunals, International Criminal Court.